

EVA VON REDECKER, FABIAN FREYENHAGEN VE ROCIO ZAMBRANA İLE ELEŞTİREL TEORİ’NİN DİYALEKTİĞİ ÜZERİNE BİR RÖPORTAJⁱ

AN INTERVIEW WITH EVA VON REDECKER, FABIAN FREYENHAGEN AND
ROCIO ZAMBRANA ON THE DIALECTIC OF CRITICAL THEORY

Elis ŞİMŞON¹, İlker TEPE², Toros Güneş ESGÜN³, Umur BAŞDAŞ⁴,
Janset Nas KILINÇ (Çevirmen)⁵, Güncel Oğulcan ÜLGEN (Çevirmen)⁶,
M. Taha TUNÇ (Çevirmen)⁷

Özet

Eleştirel Teoriye adadığımız 20. sayımız için Fabian Freyenhagen, Eva von Redecker, Rocío Zambrana gibi bu düşünce geleneğinin bazı öncü çağdaş temsilcileriyle birer söyleşi gerçekleştirdik. Her katılımcıya aynı üç soruyu yönlendirdik ve bu sorularda onlardan çağdaş dünyanın ürettiği yeni meydan okumalara karşı Eleştirel Teori’nin tutumu ve toplumsal dönüşümü tetiklemedeki etkinliği üzerine düşüncelerini sunmalarını ve Frankfurt Okulu’nun yüz yıllık geçmişinde, yöntem ve temalar açısından geçirdiği evrimi değerlendirmelerini istedik. Bu sayede söyleşimiz Eleştirel Teori’nin kökenleri ve geleceği hakkında yeni tartışmalar için karşılaştırmalı bir perspektif sunuyor.

Anahtar Kelimeler: Eleştirel Teori, Toplumsal Değişim, Diyalektik, Gelenek, Eleştiri.

¹ Öğr. Gör., Koç Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Felsefe Programı, İstanbul/TÜRKİYE, (ORCID: 0000-0002-0254-5085).

² Arş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Ceza ve Ceza Muhakemesi Hukuku Anabilim Dalı, İzmir/TÜRKİYE, (ORCID: 0000-0003-3190-0039).

³ Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Felsefe Tarihi Anabilim Dalı, Ankara/TÜRKİYE, (ORCID: 0000-0003-3368-9679).

⁴ Dr. Öğr. Üyesi, Koç Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Uluslararası İlişkiler Programı, İstanbul/TÜRKİYE (ORCID: 0000-0001-7924-3619).

⁵ Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Türk İslam Düşünce Tarihi Anabilim Dalı, Ankara/TÜRKİYE, (ORCID: 0000-0002-5770-424X).

⁶ Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Bilim Tarihi Anabilim Dalı, Ankara/TÜRKİYE, (ORCID: 0000-0003-0934-6940).

⁷ Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Gaziantep Üniversitesi, Fen – Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Felsefe Tarihi Anabilim Dalı, Gaziantep/TÜRKİYE, (ORCID: 0000-0002-1803-0107).

Abstract

For our 20th issue devoted to the Critical Theory, we conducted interviews with three leading contemporary members of this school of thought, namely Fabian Freyenhagen, Eva von Redecker, Rocío Zambrana. We directed each interviewee the same three questions that ask them to offer their reflections on issues such as the power of Critical Theory to effectively respond to the new challenges of contemporary world and instigate social transformation and to evaluate the evolution of the methods and themes of the Frankfurt School throughout its hundred year long history. In this way our interview provides a comparative perspective for further debates on the roots and future of Critical Theory.

Keywords: Critical Theory, Social Change, Dialectics, Tradition, Critique.

1-ViraVerita: Tarihi boyunca mevcut toplumsal koşullarla ilgilenen ve onları dönüştürmeye çalışan Eleştirel Teori çağımızın yeni zorluklarını ele alırken, vaadini halen yerine getirebilmekte midir? Eleştirel Teori'nin güncel durumunu, özellikle Aydınlanma'nın vaatlerine getirdikleri eleştiriyi göz önünde bulundurarak, Adorno ile Horkheimer tarafından önerilen metodoloji ve bakış açıları ile sorgulayabilir miyiz? Başka bir deyişle, *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nde çizilmiş olan çerçeveyi takip ederek "Eleştirel Teori'nin diyalektiğinden" bahsedebilir miyiz? Bahsedebilirsek, böyle bir diyalektiğe nasıl yaklaşabileceğimizi düşünüyorsunuz?

1-Fabian Freyenhagen: Eleştirel Teori bugün mevcut toplumsal koşullarla eleştirel bir biçimde ilgilenmek ve onları dönüştürmek vaadini halen yerine getirebilir, ancak bunu yapmak için önceki köklerine dönmek zorundadır. Bana göre, o [Eleştirel Teori] özel tür bir öznelerarası dönüş yaparak ve mesele sayılmayacak normatif temellere fazlasıyla ağırlık vererek yolunu kısmen kaybetmiştir. Söz konusu özel tür öznelerarası dönüş, Eleştirel Teori'yi çağımızın en önemli zorluklarından birini hatta belki de en önemlisini ele alamayacak hale getirmiştir: iklim krizi ve daha büyük ekolojik krizler. Bugün Eleştirel Teori geleneğinde çalışanların, bu zorluğun nasıl aşılabileceğini düşünürken ilk kuşağın çalışmalarına, özellikle de *Aydınlanmanın Diyalektiği*'ne, dönmesi tesadüf ya da sürpriz değildir. Mesele sayılmayacak normatif temellere odaklanmak, – Horkheimer'ın 1937 tarihli çığır açan makalesinde de analiz edip eleştirdiği üzere – geleneksel teori ile farklılıkları ortadan kaldırarak [Eleştirel Teori'nin özünü gerçekten tehdit etmiştir](#). Yanlış yönlendirilen bir tarafsızlık arayışı teori ile pratik arasında, teorinin pratiğin diktalarına tabi kılınmasına karşı çıkışıyla bilinen Adorno'nun bile reddedeceği, bir set çekmiştir. Bu arayış, sonraki kuşak Frankfurt Okulu düşünürlerinin teorilerini [sömürgeci bir mantıkla suç ortaklığına](#) yatkın hale getiren tarihsel bağlamın unutulmasına yol açmıştır.

"Eleştirel Teori'nin diyalektiği"nden söz edilebilir mi? Evet, en azından şu şekilde edebiliriz: Aydınlanmanın (ve genel olarak modernitenin) olumlu kazanımlarının Horkheimer ve Adorno'nun aydınlanmaya dair olumsuzlayıcı eleştirilerinde kaybolduğu endişesi, Habermas, Honneth ve onların çerçevelerinde çalışan pek çoklarının modern kapitalist dünyamızın merkezî yönlerine karşı eleştirel olmamalarına sebep olmuştur. Öyle ki kendilerini kazanımları tehdit eden güçlerin en azından bir kısmına karşı körleştirmektedirler. Honneth buna iyi bir

örnektir. Daha radikal olduğu varsayılan bir dönemde bile – [sosyalizm fikrini](#) geliştirirken – piyasaları ortadan kaldıran toplumsal örgütlenmelerin denenmesini reddeder. Benzer şekilde, hem Habermas hem de Honneth, toplumsal patolojileri öyle bir biçimde kurgular ki, [yaklaşımlarına baştan bir statüko yanlılığı yerleştirirler](#): toplumsal eleştiri, yalnızca belirli alanları (piyasa veya bürokratik yönetim gibi) denetimde tutma amacına hizmet eder ve toplumsal yapının bütünüyle değiştirilmesi gerekeceği ihtimalini baştan tamamen dışlar. Ve çoğulcu bir yaklaşım yerine, normatif temeller ile ilgili kaygı ve belli bir tür sistematiklik normatif bir monizme, hatta [Honneth'in durumunda \(normatif\) tarihin sonuna vardığımız iddiasına varır](#). Taraflı bir Eleştirel Teori'nin dogmatikliğine dair endişe, ironik bir şekilde, hangi [toplumsal eleştiri tasvirinin](#) uygun olduğu da dâhil olmak üzere, [dogmatizmle](#) sonuçlanmıştır.

Böyle bir diyalektiği ele almak, Eleştirel Teori'nin yolunu kaybetmesine karşı koymada, hiciv gibi ifşa eden eleştiri araçları ve diğer [retorik araçları](#) kullanmayı içeren bir kombinasyon gerektirecektir – ve topluma eleştirel olarak yaklaşırken bir şeyleri farklı biçimde yapma konusunda sağlıklı bir yaklaşım benimsemeyi de. İkincisi özellikle önemlidir çünkü ilki, son on yıllarda sıkça gördüğümüz üzere, felsefenin kendisine odaklanarak felsefe üzerine düşünme eğilimini pekiştirebilir ve bu da çoğu zaman gerçekten önemli olan şeyin, yani topluma dair eleştirel bir teori sunmanın zararına olmuştur. Bu teori, hem eleştirinin nesnesi (örneğin modern kapitalist toplumsal dünya) değiştikçe değişmeli hem de bu nesnenin temel özelliklerinde aynı kaldığını tanıyarak kendine sadık kalmalıdır.

1- Eva von Redecker: Eleştirel teorinin doğuşu, ilk kuşak düşünürlerin Marksist çerçeveyi sadece sosyal bilimlerin çağdaş ampirik çalışmalarıyla değil, Nietzsche ile Freud'un metapsikolojisi gibi ek felsefi unsurlarla da zenginleştirmeleriyle gerçekleşmiştir. Frankfurt Okulu ise bunu, bazı açılardan başkalarından daha fazla, genişletmeye devam etmiştir. Bu sürecin her zaman katı biçimde diyalektik olduğunu düşünmesem de *Aydınlanmanın Diyalektiği*'yle beraber kuşkusuz ki öyleydi. Horkheimer kendi kuramsal kanaatlerinin akut bir kriziyle hatta çöküşüyle karşılaşmıştı. Hem işçi sınıfının özgürleşmenin savunucuları olacağı umudu hem de ekonomik krizlerin tarihsel gelişmenin önünü açacağı varsayımı faşizmin ortaya çıkışı – ve Kaliforniya sürgünü zamanındaki zaferi – tarafından paramparça edildi. Benim için *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nin en çekici ve az değer gören yeniliği, içsel ve dışsal doğanın üzerinde kurulan egemenliğin tarihsel gelişimin motoru olduğuna – artık olumsuzlayıcı diyalektik olan – geçiştir. Eğer kitabı geriye doğru, hayvanlar ve evrim hakkındaki

spekülasyonlardan başlayarak okursanız bu açık hale gelir. Yıkıcı faşist şiddette serbest bırakılan şey, travmaya uğramış doğanın, tüm dünyaya düşmanca bir katılık yansıtarak kendini mimesis odağından koparan suçlanmasıdır. Bence bu yaklaşım bugün hiç olmadığı kadar günceldir. Gezegenimizde deneyimlediğimiz krizde bütünlüğü yalnızca toplumla ilgili, toplumsal bir fenomen olarak düşünen herhangi bir analitik çerçeve yetersizdir. Dolayısıyla araçsal aklın eleştirisini yeniden takdir etmenin ileri doğru devrimsel bir adım olabileceği diyalektik bir anda olduğumuz söylenebilir. Ancak görüyorsunuz ki ben düzgün bir diyalektikçi değilim, öğrenmeyi yalnızca endemik, kriz yüklü bir gelişme olarak görmüyorum. Bazen karşılaşmalar vardır. Eğer Eleştirel Teori'nin gelişmesini istiyorsak, kaçırılan fırsatlar olan karşıolgusal karşılaşmaları da takdir etmemiz gerekir. Bir anlığına ABD'ye sürgün olarak geldiğinde Adorno'nun 1938/39'da bir ders turnesinde olan C. L. R. James'i dinlediğini hayal edin. Bence bu Eleştirel Teori için Thomas Mann ile kromatik müziği tartışmaktan daha bereketli olurdu.

1-Rocío Zambrana: Adorno ile Horkheimer'in klasik metni *Aydınlanmanın Diyalektiği* günümüzle derinden alakalı. Bu vakitli metinde Adorno ile Horkheimer modernliğin esaslı bir eleştirisini başlattı – her ne kadar bir rasyonellik biçimi ve tarihsel bir olay olarak modernlik projesine özgü sömürge şiddeti göz önünde bulundurularak bu eleştirinin derinleştirilmesi gerekse dahi. Metnin bağrında yer alan iddiayı anımsayalım: “Mit, halihazırda Aydınlanma'dır ve Aydınlanma ise mitolojiye geri döner.”ⁱⁱ Bu iddianın gücünü, Aydınlanma rasyonelliğinin ifade edip yerleştirdiği sömürgeye dayalı iktidar matrisini göz önünde bulundurarak keşfetmek aciliyet halini aldı: Bugün yaşamakta olduğumuz ekolojik felaketin, mülksüzleşme ve güvencesizliğin sürmekte olan biçimlerinin, bitmek bilmez ırk kaynaklı terörün, toplumsal ölümle sonuçlanan cinsiyete dayalı şiddet biçimlerinin ve yükselen faşizmin koşullarını yaratan da bu matris. Aydınlanma'nın bir mit olması veya bir mit olarak işlenmesi kuşkusuz metnin şu iddiasına damgasını vurur: Modernliğin ilerlemeden ziyade gerilemeye dayanan gerçekleşmesi, araçsal akıldan koparılmış bir mefhumla karşı konulmalıdır. Bir modernlik savunusundan sıyrılıp, erken modern dünyada doğan tahribata rağmen geriye kalan farklı yaşam örgütlenme biçimlerini –sözüm ona keşif çağının yarattığı kıyamete rağmen dünyalar ortaya koymaya devam etmiş Yerli insanların geçmiş-geleceklerini misal– göz önünde bulundurmak suretiyle, bu iddiaya derinlik kazandırmamız lazım.ⁱⁱⁱ

Günümüzde Adorno ile Horkheimer'in metni, ırk/cinsiyet düzeniyle epistemik ve libidinal temellerinin dayanıklılığını keşfetmemize yardımcı olması bakımından anahtar niteliğinde yine de; gerçi kapitalist modernliğin şiddet biçimlerinin sunduğu engin kanıtlar da var tabii. Başka bir deyişle, Batı rasyonelliğine kendi diliyle karşı koymamıza olanak sağlayabilecek bir metin olmaktan ziyade, halihazırdaki belaya bizi bulaştıran "doğa", beden, zaman, insan, topluluk vs. gibi şeylerin kavranışına yönelik imge ve arzuların dayanıklılığının keşfedilmesine geçit veriyor bu metin. Adorno ile Horkheimer'in daha tutarlı bir Aydınlanma kavrayışında ısrar etmesi, Lauren Berlant'la düşünecek olursak, modernliğin kendisiyle kurduğumuz zalim bağlanmayı su yüzüne çıkarabilir.^{iv} Bu müdahil olma biçimi, bizzat Aydınlanma projesinin tarihsel zararlarını bertaraf ederek kendi tezlerini başkalarının iddialarıyla yüzleştirmek suretiyle, söz konusu epistemik temeller ve libidinal yatırımlara eleştirel teorinin bizzat yaptığı katkının radikal bir özfarkındalığını da beraberinde getiriyor. Eleştirel Teori'nin ilk neslin damarından bir diyalektiğine girişmek, ekolojik bozulma, mülksüzleşme, ırk kaynaklı terör, soykırım ve faşizmin yarattığı felaketin ötesindeki dünyaların geçmiş-geleceklerine, bu radikal biçimli özfarkındalık sayesinde, daha fazla katkıda bulunur. Dolayısıyla benim önerim şu: Adorno ile Horkheimer'in kötümserliğini ehliileştirmek yerine daha da ileriye taşımak, ikilinin temel metnindeki derin içgörülerini yeni bir istikamete sokabilir.

2-ViraVerita: Eleştirel Teori'nin köklerinden günümüze tarihsel gidişatını düşündüğümüzde birinci kuşak ile takip eden kuşaklar arasında hem süreksizlikler hem de süreklilikler bulunur. Günümüz bağlamında yeniden değerlendirilmeyi hak eden, değişen sosyal-tarihsel koşullar nedeniyle göz ardı edilip kaybolmuş öngörüler olduğunu düşünüyor musunuz? Bu öngörülerini hangi bağlamda ve ne şekilde tekrar gözden geçirmeyi ve tartışmayı önerirsiniz? Diğer taraftan Eleştirel Teori'nin ilk kuşağından miras kalan ve günümüzün sosyo-politik manzarasıyla artık alakalı olmayan ve bu nedenle "modası geçmiş" olarak değerlendirilebilecek görüşler var mıdır? Eğer varsa, bunlar neden bir kenara bırakılmalı veya nasıl tekrar gözden geçirilmelidir?

2- Fabian Freyenhagen: Evet, kesinlikle Eleştirel Teori'nin birinci kuşağının yeniden değerlendirilmeyi hak eden kayıp öngörülerini var. Doğa ile olan ilişkimizden, son zamanlarda bir dizi kuramcının, önceki neslin bu konudaki düşüncelerine geri dönmemizin iyi olacağını fark ettiği bir alan olarak bahsetmiştim._Bu elbette bu düşüncelerin doğrudan günümüze uygulanabileceği anlamına gelmez. Özellikle örneğin doğaya hükmetmek hakkında belirli öngörülerini (önermesel içerikler olarak) yazdıkları bağlam ve dönemden yalıtılmak yanlış

olacaktır. Aslında kendisine geri dönmemiz ve kendisini yeniden görevlendirmemiz gereken şey – ifşa eden eleştiri - yazma biçimi olabilir. Bu doğrultuda yapılan önemli ve ümit vaat eden bir girişim Federica Gregoratto, Heikki Ikaheimo, Emmanuel Renault, Arvi Sarkela ve Italo Testa tarafından yazılmış eleştirel natüralizm manifestosudur: <https://criticalnaturalism.com/>

Benzer bir biçimde ilerleme ve gerilemenin birbirine dolanıklığı Eleştirel Teori'nin ilk kuşağı tarafından, özellikle Amy Allen'in [İlerlemenin Sonu](#) kitabında üretken bir şekilde ele alınmış bir temadır. Yineliyorum; bu belirli bir önermesel içeriği bir tarihsel veya diyalektik bağlamdan başkasına aktarma meselesi değildir. Geniş ölçüde soy kütüğün sorunsallaştırıcı bir araç olarak yenilenmesi ve tekrar işe koşulmasıdır.

Başka bir örnek, erken Eleştirel Teorisyenlerin, özellikle Adorno ve Marcuse'nin, psikanalizi faşist propaganda ve öznelerin ikinci dünya savaşı sonrası kapitalist toplumlara tüketimci bir biçimde entegre edilmişlerinin problemlerini altını çizmek için kullanışları olurdu. Örneğin faşist propaganda hakkında psikanalizden beslenen bir düşünüm, şu anda, Trump'ın ikinci başarılı seçim kampanyasının ışığında daha güncel olamazdı. Kullanılan kişileştirilmiş faşist propaganda araçları arasında Adorno'nun "büyük küçük adam" kavramıyla açıkladığı şey de vardır: bu kişi kendini *hem* sıradan bir halk adamı olarak *hem de* muhteşemliğe erişmek için benzersiz yeteneklere sahip olan, bu sayede insanların bu kişiyle gerçekte oldukları halleriyle özdeşleşmelerine ve aynı zamanda olmak istedikleri kişinin fantastik bir idealini gerçekleştiriyor olarak özdeşleşmelerine olanak tanır. Kayıp öngörülerden bir örnek daha vermek gerekirse, sosyalizmde dahi piyasaların bir yeri olacağı dogmasına can atmak yerine, yakın zamanlarda Estelle Ferrarese'nin [Le marché de la vertu](#)'de yaptığı gibi, etik tüketimin eşölçülebilirliğin problematik piyasa mantığını yeniden ürettiğinin altını çizen Adornocu kritiğini işe koşabiliriz.

İlk bakışta modası geçmiş gibi görünen şey, doğru bir şekilde ele alınırsa, kapitalist modernitenin şimdiki biçimiyle alakalı olabilir. Örneğin endüstriyel düzeyde çalışan kültürel küreyi homojenleştirmeye, bu kürenin daha küçük yankı odalarına ve alt-kültürlere parçalanmasından daha az ilgilendiğimiz için Adorno ile Horkheimer'ın "kültür endüstrisi" olarak tanımladıkları şeyin demode olduğu düşünülebilir. Gelgelelim algoritma güdümlü kişiselleştirmelerin, [Aydınlanmanın Diyalektiği](#)'ndeki klasik tartışmada, 1940'lardaki kültürel ürünlerin standardizasyonunun ve seri üretiminin eleştirel yetilerde neden olduğu yıkıcı etkilerle aynıymış gibi anlaşılabilir. Gerçekten de ne kadarımızın kedi videoları izleyip Taylor

Swift dinlediğimize bakarsak, tüm kişiselleştirmelere rağmen içerik düzeyinde homojenleştirme tezinin demode olup olmadığı bile sorgulanabilir.

Bazı durumlarda, Eleştirel Teori'nin ilk kuşağının tüm öngörülerini bir kenara bırakmak, bu düşünürlerin kendi aralarında anlaşmazlığa düştükleri belirli konularda bir diğerinin yanında yer almaktan daha az önemli olabilir. Örneğin, Eleştirel Teori – hem 1960'larda hem de günümüzde – [Adorno'nun \(tartışmalı bir şekilde\) daha dar görüşünden ziyade Marcuse'nin direniş ve eleştirel bilincin nereden gelebileceğine dair daha geniş kavrayışıyla](#) daha iyi hizmet edebilir.

2-Eva von Redecker: Sanıyorum ki yukarıda bunun bir kısmına zaten cevap verdim; o yüzden şimdi bu sorunun genel hatlarıyla ilgili birkaç şey söyleyeyim. Eleştirel Teori ya da herhangi bir özgürleşme projesi kuşakla ilgili terimlerle düşünmenin ölümcül olduğunu düşünüyorum. Dünya gerçekten de babalarımızı öldürmekle, dede-ninelerimizi yeniden takdir etmekle vaktimizi harcamak için fazlasıyla tehlikede. Her şeye ve onlardan bize miras kalandan daha fazlasına ihtiyacımız var. Rahel Jaeggi her zaman “Eleştirel Teori bir takım yıldızdır, bir okul ya da hanedanlık değil” der. Bunun iyi bir bakış açısı olduğunu düşünüyorum. Eğer Adorno'yu dünyanın onda bulduğun fikirlere ihtiyacı olduğu için değil, Frankfurt Okulu'nun bir parçası olmak için çalışıyorsan Eleştirel Teori yapmıyorsundur. Gelgelelim süreklilikler hakkında sorduğunuz için, söyleşme temasının birbirinden ciddi anlamda farklılaşan eserlerde bile sabit bir şekilde karşımıza çıkıyor olmasını oldukça ilham verici buluyorum. Bunu Habermas'ın XX'inde de bulabilirsiniz, *Minima Moralia*'da da. Rahel Jaeggi ve Axel Honneth bunun hakkında yazmıştır, Cristoph Menke'nin *Hukukun Eleştirisi* metni politikanın söyleşmesinin bir eleştirisi olarak okunabilir, ayrıca Daniel Loicks'in *Mülkiyetin İstismarı* metni de vardır. Dolayısıyla mevhum sahipliğin savunulmasıyla hareket eden günümüzün otoriter dalgasını yeniden formüle etmeye çalışırken bu takımı yıldızını oldukça faydalı buluyorum.

2-Rocío Zambrana: İlk nesil bugünün bağlamında düşünce ve praksis açısından önemli içgörüler barındırıyor. Araçsal rasyonellik eleştirileri, tutarlı bir anti-kapitalist damardan yaptıkları politik ekonomi incelemesi, arzu sorununu dikkate almaları, tarih meselesine yönelik dikkatleri ve toplumsal-tarihsel gerçekliğe tereddütsüz yakınlıkları günümüz teori ve praksi için vazgeçilmezliğini koruyor. İlk neslin önemi, eleştirel teorinin geleceği açısından devam ediyor ve Eleştirel Teori'nin görevi, kapitalist modernliğin epistemik temellerini sorgulamak

yerine derinleştirmiş meta-felsefi bir düşünümeye kaydıran normatif temeller meselesiyle sınırlı değil. Aslında ilk nesil, Avrupa ve Avrupa-merkezci bağlamlar dışında da teori ve praksis bakımından bağlantılılığını koruyor. Bu noktada Walter Benjamin'in yapıtı örnek teşkil ediyor. Siyah Eleştirel Teori kadar sömürsüzleşme, Latin Amerika ve Karayip düşüncesi açısından bir başvuru kaynağı teşkil eden Benjamin'in tarihe, hafızaya, grevin kesintiye uğratan gücüne, materyalist yöntemin kısıtlılıklarına ve hem felsefi hem edebi kanonlara müdahil olmanın gücüne dair düşünceleri, içinde bulunduğumuz gezegene ilişkin, toplumsal-siyasal ve ekonomik *tehlike* ânını anlamamıza yardımcı oluyor.

İlk neslin terk edilmesi gereken çok düşüncesi de var kuşkusuz, misal, Adorno'nun estetik teorisinin barındırdığı ırkçılık veya toplumsal-siyasal yaşamı özünde mümkün kılan sömürge bağlamlarındaki şiddet biçimleriyle deney yapmaya dikkat etmeyişleri. Bununla beraber, kapitalist modernliğin epistemik temellerini, dolayısıyla da ırk/toplumsal cinsiyet düzenini yenilerken, sonraki nesillerin üzerinde durduğu normatiflik meselesini de terk etmek lazım. Eleştirel Teori ve praksis dahilindeki veya ona dair normatif güç meselesi, şimdiye dair her nevi düşünümü kendine has özgürlük, otonomi ve haklar kavramlaştırmasıyla felsefi ve kategorik varsayımların içine yerleştirir; bu varsayımlar da kapitalist modernliğin ve liberal düzeninin barındırdığı mânâ, anlam ve mantığın düzenini kopya etmektedir. Bizzat sorgulanmakta olan fenomenin bağrında yer alan "doğa", beden, zaman, insan, topluluk kavramlaştırmalarının kökünü kazımakta yetersiz kalır bu tavır. Kapitalist modernliğin epistemik temellerini kopya etmek de yüz yıl önce terk etmek istediği geleneksel teoriye eleştirel geri dönüş sağlar. Bu daimi özelliklerin radikal özfarkındalığı ve gözden geçirilmesi, topluma dair bir eleştirel teori vaadini tazeler.

3-ViraVerita: Eleştirel Teori aracılığıyla toplumsal dönüşüm sağlamakta entelektüellerin rolü nedir? Bu konuda günümüzde entelektüel bir engel olduğuna katılır mısınız? Katılıyorsanız, bunu aşmak için ne türden olanaklardan bahsedilebilir?

3-Fabian Freyenhagen: Yukarıda söylendiği üzere hem Eleştirel Teori'deki öznelarası dönüşün belirli bir biçimi hem de mesele sayılmayacak normatif temellere ayrılan dikkat günümüzün entelektüel tıkanıklıklarıdır. Dolayısıyla, entelektüellerin rolü, kısmen, bu tıkanıklıkları açmak olmalıdır. Hem burada hem de – daha genel ve önemli bir şekilde – toplumla eleştirel angajmanda, ifşa eden eleştirinin rolü göz ardı edilmemelidir. (Bu bağlamda, Honneth'in bir [metninde](#) *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nde bu eleştiri biçiminin ne kadar önemli

olduğunu kabul etmesi ve daha sonra bu görüşün çalışmalarına hiçbir etkide bulunmaması oldukça tuhaftır.)

Özel olarak, bu, o veya bu şekilde [kavramsal yenilikler](#) barındırmalıdır. Az önce bahsedilen “kültür endüstrisi” fikri, erken Eleştirel Teori’nin dünyaya yeniden bakmamızı sağlayacak terimleri nasıl ürettiğinin iyi bir örneğidir. Kavramsal yenilik neolojizmler üretmekle ilgili olmak zorunda değil. Bunun yerine, mevcut kavramlar hakkında düşünmenin yeni ve daha geniş kapsamlı yolları aranabilir. Bir örnek Nancy Fraser’ın “iş gücü” ve “emek” gibi kavramları işçileri, feministleri ve sömürgecilik karşıtlarını kapitalizme karşı birleştirmek adına koalisyon oluşturan araçlar olarak kullanma girişimleri olabilir. Başka bir örnek toplumsal patoloji mefhumunu Eleştirel Teori geleneğinde sıklıkla yapıldığından daha radikal bir rol oynayacak şekilde genişletmek olabilir – böylece bunu ruhsal olarak acı çekmeye, [onun toplumsal bağlamına ve bu türden bir acının tıbbileştirilmesinin ikisini de gizlemesi gibi çağdaş zorluklara uygulayabiliriz.](#)

3- Eva von Redecker: Neoliberal üniversite, ciddi entelektüel etkileşimi kesinlikle engeller ve saptırır. Çalışmalarımı onun dışında gerçekleştirebildiğim için çok minnettarım, ancak bu durum çalışmalarımın dönüştürücü olma olasılığının daha yüksek olduğu anlamına gelmiyor. Yine de Eleştirel Teori’nin rolünün toplumsal dönüşümü “sağlamak” bir yana dursun, teşvik etmek olduğunu bile asla söylemem. En iyi ihtimalle, hâlihazırda devam etmekte olan eğilimleri gözlemleyebilir ve netleştirebilir, onları daha kavranabilir hale getirebiliriz, böylece failer düşünmek için daha özgür olurlar. Ancak bu bile kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya olduğumuz bir kamusal söylem alanını varsayar. Kültür endüstrisi altında tartışılan her şey, ki uzun zamandır fazlasıyla abartılı bulunmaktaydı, şirketlerin ele geçirdiği sosyal medya ve yapay zekâ istilasıyla kıyaslandığında sönük kalıyor. Bizimki özelleştirilmiş, dijitalleştirilmiş bir kamusal alan. Sanıyorum ki anlamın kendisinin kuşatılmasına ve metalaşmasına tanık olduğumuzu söylemek abartılı olmaz. Büyük Dil Modelleri, gerçek dünyaya herhangi bir gönderme yapmaksızın ve yadsıma yetileri olmaksızın (Cidden! Chatbotlar “değil”in anlamını işlevselleştiremez) geçmiş istatistiksel olasılıklardan içerik yaratır. Büyük miktarda verinin çıkarılması ve çalınması söz konusudur, ancak aynı zamanda ürkütücü derecede acı ancak tamamen içi boş olan plastik bir dil yaratılmaktadır. Bu otomatik düşüncesizliğe alışmak özerklik ve demokrasi kapasitemizi yok ediyor. Adorno ve Horkheimer'a göre, düşünsel yetinin kaybı, Almandada “Reflexionsausfall”, faşizmin özünü oluşturur. Büyük teknoloji

şirketlerinin Trump'la kurduğu ittifakta bu kayıp bir oldubittiye getirilmiştir. Bu durum, neredeyse hiçbir şeyin geçmiş verilerin işaret ettiği rotayı izlemeyeceği ve yıkıcı olmayan yaşam biçimlerini korumak için devasa yeniliklere ihtiyaç duyulan tamamen yeni bir çağa, antroposen çağına girdiğimizi hesaba kattığımızda daha da vahim bir hal almaktadır.

3-Rocío Zambrana: Topluma dair eleştirel teorinin rolü, Sylvia Wynter'ın anladığı haliyle, deşifre etme rolü olarak, kapitalist modernlik ve ırk/toplumsal cinsiyet düzeninin epistemik ve libidinal temellerinin izinin sürülüp bağının çözülmesine yönelik bir görev olarak anlaşılabilir.^v Toplumsal-tarihsel bağlam içinde eleştiri ve praksis için engeller varsa şayet, sermaye dünyasının ideolojik temelini kopya eden normatif paradigmalarda konusundaki ısrar, bunları sekteye uğratmamış, bilakis derinleştirmiştir. Günümüzde eleştirel teori, ilk neslin sezgilerine bir dönüşle, misal Marx gibi bir figüre dönme ihtiyacına direnerek yine de politik ekonomi eleştirisini normatiflik veya etik talepler meselesine indirgeyerek ya da bir hak meselesi veya hümanizmin yeni bir biçimi olarak alarak, radikal biçimde dönüşüme müsaade edebilir. Marx'ın külliyatındaki ekonomik, siyasal ve epistemik çalışmanın sadece tamamlanan kısmıyla değil yapılacak kısmıyla da –mesela kapitalizmle kölelik arasındaki ilişkiyi göz önünde bulundurmamak, Marx'ın kendi Avrupa-merkezciliğini sorgulamak, Karayip plantasyonundaki deney/deneme pratikleriyle sabitlenmiş kamusal ile özel kavramsallaştırmalarına bağlı olduğu haliyle sömürgeye dayalı modern toplumsal cinsiyet sistemini tetkik etmek^{vi}– bağ kurmadan, bu toplumsal düşünce geleneğinin arzu ve amaçlarına özgü eleştirel görevden vazgeçmiş oluruz. Eleştiri çalışması tarihselliğin ve en temel kategorilerinin çalışma biçiminin bir izahına dönüp, ardından da düşünce, arzu, pratik üzerindeki düşünümsel olmayan bağı sökme, çözme, deşifre etme arayışına girebilir.

Teşekkür ederim!

*

1-ViraVerita: Is Critical Theory, which has historically sought to critically engage with and transform the existing social conditions, still capable of fulfilling its promise while addressing the new challenges of our era? Can we question the current state of Critical Theory through the methodologies and perspectives proposed by Adorno and Horkheimer, particularly in light of their critique of the Enlightenment's promises? In other words, can one speak of a

“dialectic of Critical Theory” by following the framework established in the *Dialectic of Enlightenment*? If so, how do you think we can approach such a dialectic?

1-Fabian Freyenhagen: Critical Theory today can still fulfil its promise of critically engaging with and transforming the existing social conditions, but it needs to return to its earlier roots to do so. In my view, it somewhat lost its way by taking a particular kind of intersubjective turn and focusing so much of its energy on the non-issue of normative foundations. The former – the particular kind of intersubjective turn – has made Critical Theory not well-equipped to address one of the, if not *the* key challenges of our era: the climate emergency and wider ecological crises. It is no accident or surprise that currently many who work in the Critical Theory tradition return to the work of the first generation, notably *Dialectic of Enlightenment*, in thinking about how to navigate this challenge. The latter – the focus on the non-issue of normative foundations – has truly [threatened Critical Theory’s essence](#), erasing the difference to traditional theory (as Horkheimer analysed and criticised it in his seminal 1937 paper). A misguided search for impartiality has driven a wedge between theory and practice that even Adorno, who famously stood against letting theory be subordinated to the dictates of practice, would have rejected; and this search has led to a forgetfulness of historical context that made the theories of later generation Frankfurt School thinkers prone to [complicity with a colonial logic](#).

Can one speak of a “dialectic of Critical Theory”? Yes, in at least the following way, we can: the worry that the positive achievements of the Enlightenment (and modernity more generally) got lost in the negativistic critique of it by Horkheimer and Adorno, have led Habermas, Honneth, and many of those working with their frameworks to become uncritical of central facets of our modern capitalist world in such a way that they blind themselves to at least some of the forces that threaten the achievements. Honneth is a good example here. Even at his supposedly more radical – when advancing the [idea of socialism](#) – he rules out experimenting with social organisations that do away with markets. Similarly, both Habermas and Honneth construe social pathologies in such a way that they [build a status quo bias into their very approach](#): social critique becomes solely one of keeping particular spheres (such as the market or bureaucratic administration) in check, ruling out altogether from the off that the social body as a whole might need replacing. And instead of a pluralistic approach, the concern with normative foundation and a particular kind of systematicity has led to a

normative monism or even, in Honneth's case, [to claiming that we have reached the end of \(normative\) history](#). The worry about dogmatism of a partisan Critical Theory has, ironically, resulted in [dogmatism](#), including about which [picture of social critique](#) is appropriate.

To approach such a dialectic will require a combination of using the tools of disclosing critique like satire and other [rhetorical devices](#) in pushing back against Critical Theory's losing its way – as well as a healthy dose of doing things differently when engaging critically with society. The second is particularly important for the first might simply perpetuate the navel-gazing philosophising about philosophy that we have seen so much in recent decades, and that has come often at the expense of what really matters: offering a critical theory of society, one that both changes as the object of critique (i.e., the modern capitalist social world) changes and stays true to itself in recognising that this object has stayed the same in its essential features.

1-Eva von Redecker: Critical Theory came about because the early generation of thinkers enriched the marxist framework, not only with contemporary empirical work from the social sciences, but also with additional philosophical ingredients, such as Nietzsche and Freud's metapsychology. And the Frankfurt School went on to expand, in some places more than others. I don't think that process was always strictly dialectical, but at the outset of what became the *Dialectic of Enlightenment*, it surely was. Horkheimer was faced with an acute crisis, a breakdown even, of his theoretical convictions. Both the hope that the working class would be the champion of emancipation, as well as the assumption that economic crises could unlock historical progress were shattered by the emergence – and victory, at the time of Californian exile – of fascism. To me the most stunning and underappreciated innovation in the *Dialectic of Enlightenment* is the shift to the domination of nature, inner and outer nature, as the driver of – now negatively dialectic – historical development. It becomes really clear if you read the book backwards, starting from the speculations about animals and evolution. What is released in annihilatory fascist violence is the charge of traumatized nature, nature that cut itself from the potential for mimesis by projecting hostile rigidity onto the entire world. I think this approach is more relevant today than ever. In the planetary crisis we experience, any analytic framework that thinks totality as a purely social, societal phenomenon falls short. So we might say that we are at a dialectical moment where reappriciating the critique of instrumental reason might be a revolutionary step forward. But

you see, I'm not a proper dialectician, and I don't see learning only as an endemic, crisis-ridden development. Sometimes there are encounters. If we want Critical Theory to develop, we also need to appreciate the counterfactual ones, the missed chances. Imagine, for instance, that after arriving in US exile, Adorno had listened to C.L.R. James, who was on a lecture tour there in 1938/39. I think that could have been more fruitful for Critical Theory than, say, discussing twelve tone music with Thomas Mann.

1-Rocío Zambrana: Adorno and Horkheimer's classic *Dialectic of Enlightenment* is deeply relevant today. In this timely text, Adorno and Horkheimer launched an essential critique of modernity, albeit one that should be deepened through a consideration of the colonial violence distinctive of the project of modernity as a form of rationality and as a historical event. Recall the central claim of the text: "Myth is already enlightenment and enlightenment reverts to mythology."^{vii} It is urgent to explore the force of this claim in light of the colonial matrix of power that enlightenment rationality articulated and installed, creating conditions for the ecological catastrophe, ongoing forms of dispossession and precarity, enduring racial terror, lethal forms of gender violence, and rising fascism that we are experiencing today. That enlightenment is or operates as a myth, to be sure, marks the text's claim that the regressive rather than progressive actualization of modernity should be countered by a notion severed from instrumental rationality. We might deepen the claim shifting away from a defense of modernity, considering other forms of organizing life that remain despite the devastation birthed in the early modern world – the futures-past of Indigenous peoples who have continued to birth worlds despite the apocalypse of the so-called age of discovery, for example.^{viii}

Adorno and Horkheimer's text is nevertheless key today in helping us explore the persistence of the epistemic and libidinal bases of capitalist modernity, with its race/gender order, despite vast evidence of its forms of violence. Rather than a text that might allow us to confront western rationality on its own terms, in other words, it allows an exploration of the persistence of the image of and desire for conceptions of 'nature', body, time, the human, community, so on, that have brought us to the current predicament. Adorno and Horkheimer's insistence on a more consistent conception of enlightenment might shed light

on our cruel attachment, to think with Lauren Berlant, to modernity itself.^{ix} This form of engagement would imply a radical self-awareness of critical theory's own contribution to said epistemic bases and libidinal investments, confronting its own theses with the claims of others weathering the historical harms of the very project of the enlightenment. It is through this radical form of self-awareness that, in the vein of the first generation, a dialectic of critical theory would have much to contribute to the futures-past of the worlds beyond the catastrophe of ecological degradation, dispossession, racial terror, genocide, and fascism. Pressing further rather than taming Adorno and Horkheimer's pessimism, I am thus suggesting, might take the deep insights of their key text in a new direction.

2-ViraVerita: Reflecting on the historical trajectory of Critical Theory from its roots to the present, we observe both discontinuities and continuities between the first generation and the subsequent generations. Do you think there are any lost insights that have been overlooked due to changing socio-historical conditions, which merit reevaluation in today's context? In what context and how would you suggest revisiting and discussing these insights? Conversely, are there views inherited from the first generation of Critical Theory that, given the current socio-political landscape, no longer offer a relevant framework and can thus be regarded as "outdated"? If so, why should these be set aside, or how should they be revised?

2-Fabian Freyenhagen: Yes, there are, definitely, lost insights from the first generation of Critical Theory that merit reevaluation today. I already mentioned our relation to nature as one area where a number of theorists have recently recognised that we would do well to return to the reflections on this by the earlier generation. This is not to say that we can simply transpose the earlier reflections in a way that will yield direct application to today. In particular, we might go wrong if we think we can isolate some specific insights (in the sense of propositional content) about, say, the domination of nature, from the context and form in which they were written. Indeed, it might actually be the form of writing – disclosing critique – that we need to revisit and redeploy. An important and promising attempt in this direction is the critical naturalism manifesto written by Federica Gregoratto, Heikki Ikäheimo, Emmanuel Renault, Arvi Särkelä and Italo Testa: <https://criticalnaturalism.com/>

Similarly, the entanglement of progress and regress is a theme that has been productively taken up from the first generation of Critical Theory, most notably by Amy Allen's [The End of Progress](#). And again, this is not simply a matter of transposing specific propositional content from one historical or dialectical context to another. In good part, it is about renewing and redeploying genealogy as a problematising device.

Other examples would be the way the earlier Critical Theorists, notably Adorno and Marcuse, used psychoanalysis to highlight problems with fascist propaganda or consumerist integration of subjects into post-WWII capitalist societies. For example, psychoanalytically informed reflection about fascist propaganda could not be more topical at this point in time, in light of Trump's second successful election campaign. Among the devices of personalized fascist propaganda deployed was what Adorno describes by the concept of the "great little man": someone who presents themselves as both an ordinary guy of the people *and* as having unique abilities for achieving greatness, allowing people to identify with this person as someone they actually are, while also identifying with this person as realising a fantastic ideal of who they would want to be. To give one more example of lost insights, instead of craving to the dogma that markets would have to be part even of socialism, we can deploy an Adornian critique of ethical consumption that highlights the reproduction of the problematic market logic of commensurability (as Estelle Ferrarese has done recently in her [Le marché de la vertu](#)).

Even what might look outmoded on the face of it, could, in fact, be pertinent to the current form of capitalist modernity, if taken up in the right way. For example, one might think that what Adorno and Horkheimer describe as "culture industry" is outmoded, since we are less dealing with a straightforwardly homogenising cultural sphere operating at industrial scale than a splintering of this sphere into ever-smaller echo chambers and sub-cultures. Yet, algorithm-driven personalisation can be understood as having the same devastating effects on critical abilities that standardisation and mass production of cultural products in the 1940s had, according to their classic discussion of this in *Dialectic of Enlightenment*. Indeed, despite all the personalisation, one might question whether even the thesis of homogenisation at the level of contents is really outmoded, given how many of us watch cat videos and listen to Taylor Swift.

In some cases, it might also be less of a matter of setting aside the insights of the whole first generation of Critical Theory than of siding with one of these thinkers rather than another on specific issues about which they themselves disagreed. For example, Critical Theory – both back in the 1960s and today – might be better served with [Marcuse's wider conception of where resistance and critical consciousness can come from than Adorno's \(arguably\) narrower view of this.](#)

2-Eva von Redecker: I guess the above already addressed some of this, so let me maybe say something on the gist of this question. I think it is fatal for Critical Theory, or any emancipatory project, to think of itself in generational turns. The world is really in too much peril for us to waste time with killing our fathers, reappreciating our grandparents, etc. We need everything, and much more than we inherited from them. Rahel Jaeggi always says “Critical Theory is a constellation, not a school or a dynasty”. I think that is a very good way to look at it. If you study Adorno because you want to become part of the Frankfurt School and not because you think the world needs the ideas you find there, then you are not doing Critical Theory. But since you asked about continuities, one thing that I find very inspiring is that the theme of reification is so constant even in bodies of work that otherwise strongly differ. You have it in Habermas' XX and you have it in *Minima Moralia*. Rahel Jaeggi and Axel Honneth have written about it, Cristoph Menke's Critique of Right could be read as a critique of the reification of politics, there is Daniel Loick's *Abuse of Property*. So this is a constellation I find hugely helpful when trying to reformulate the current authoritarian wave as driven by the defense of phantom possession.

2-Rocío Zambrana: The first generation holds key insights for thought and praxis in today's context. Its critique of instrumental rationality, exploration of political economy in a consistently anti-capitalist vein, consideration of the problem of desire, attention to the question of history, and unwavering proximity to socio-historical reality remain essential for theory and praxis today. In being unconstrained by the question of normative foundations, which displaced the task of critical theory to a metaphilosophical reflection that deepened rather than questioned the epistemic bases of capitalist modernity, the first generation holds the key to the future of critical theory. In fact, it remains relevant for theory and praxis beyond the European and Eurocentric contexts. Walter Benjamin's work is here exemplary. A

reference for Decolonial, Latin American, and Caribbean thought as well as Black Critical Theory, Benjamin's views on history, memory, the interruptive force of the strike, the strictures of a materialist method, and the force of engagement with philosophical and literary canons help understand our contemporary moment of planetary, sociopolitical and economic *danger*.

To be sure, there are many features of the first generation that must be left behind, for example, the racialism of Adorno's aesthetic theory or the lack of attention to the experimentation with forms of violence in colonial contexts that made possible sociopolitical life in the core. However, in replicating the epistemic bases of capitalist modernity, and hence its race/gender order, the question of normativity that has marked subsequent generations should left behind. The question of normative force within or about critical theory and praxis places any reflection on the present in the terms of philosophical and categorial assumptions that replicate the order of meaning, sense, and reason of capitalist modernity and its liberal order, with its conceptions of freedom, autonomy, and rights. This gesture fails to uproot conceptions of 'nature', body, time, the human, community at the heart of the very phenomenon that is being questioned. Replicating the epistemic bases of capitalist modernity returns critical to the traditional theory that it sought to leave behind at a hundred years ago. Radical self-awareness and revision of these persistent features would renovate the promise of a critical theory of society.

3-ViraVerita: What is the role of intellectuals in ensuring social transformation through Critical Theory? Would you agree that today there is an intellectual blockage in this regard? If so, what possibilities could there be for overcoming it?

3-Fabian Freyenhagen: As suggested above, both a particular kind of intersubjective turn in Critical Theory and the focus on the non-issue of normative foundations tend to be intellectual blockages today. So, in part, the role of intellectuals needs to be to undo these blockages. Both in this and – more generally and importantly – in the critical engagement with society, the role of disclosing critique should not be underestimated. (In this context, it is a curious fact that Honneth, [in one text](#), recognises how important this form of critique is to *Dialectic of Enlightenment*, but this insight has practically zero impact on how he goes about his own work.)

In particular, this will probably have to involve [conceptual innovations](#) of one sort or another. The already mentioned idea of “culture industry” is a case in point of how early Critical Theory innovated terms that have the potential to make us look at our social world afresh. Conceptual innovation might, however, not be about creating neologisms. Instead, it might be about new, more expansive ways of thinking about existing concepts. One example would be Nancy Fraser’s [recent attempts](#) to use concepts like “labour” and “work” as a coalition-building device to unite workers, feminists, and anti-colonialists against capitalism. Another example would be expanding the notion of social pathology in such a way that it plays a more radical role than it has often done in the Critical Theory tradition – and to apply it to contemporary challenges, [like in relation to psychic suffering, its social context, and the obfuscation of both through medicalisation of such suffering](#).

3-Eva von Redecker: The neoliberal university definitely blocks and diverts serious intellectual engagement. I’m very grateful that my work can happen outside of it, but that doesn’t mean that the odds for it being transformative are better. But I would never say that the role of Critical Theory is to instigate, let alone “ensure” social transformation anyway. At best we can observe and clarify the tendencies that are already underway, make them more graspable, so that actors have greater freedom to reflect. But even this assumes a space of public discourse that we are at the danger of losing. Anything discussed in the culture-industry-chapter, a chapter so long deemed totally exaggerated, pales in comparison with social media under corporate capture and artificial intelligence deluge. Ours is a privatized, digitized public sphere. I think it is not overstated to say that we witness the enclosure and commodification of meaning itself. Large Language Models create content from past statistical likelihood, without any reference to the real world and without the capacity for negation (Really! Chatbots cannot operationalise the meaning of a “not”). There is extraction and theft of huge amount of data, but there is also the creation of a plastic language, eerily fluid but totally vacuous. Getting used to this automated thoughtlessness destroys our capacity for autonomy and democracy. According to Adorno/Horkheimer, the loss of reflective capacity, “Reflexionsausfall” in German, is at the core of fascism. In big tech’s alliance with Trump, this loss is a fait accompli, a circumstance even more horrendous when we take into account that we are entering a radically new era, the anthropocene, where next to nothing will follow

the course that past data suggest and huge innovations are needed to safeguard non-destructive forms of living.

3-Rocío Zambrana: The role of critical theory of society might be thought of as that of decipherment, in Sylvia Wynter's sense, as a task of tracking and unbinding of the epistemic and libidinal bases of capitalist modernity and its race/gender order.^x If there are blocks within the sociohistorical context for critique and praxis, they are deepened rather than interrupted by the insistence on normative paradigms that replicate the ideological basis of the world of capital. Critical Theory today might let itself be radically transformed by a return to the intuitions of the first generation, resisting the need, for example, to return to a figure like Marx yet reducing the critique of political economy to questions of normativity or ethical demands or as a matter of rights or as a new form of humanism. Without engaging the economic, political, and epistemic work not only done in but to be done with Marx's corpus – for example, considering the relation between capitalism and slavery, questioning Marx's own eurocentrism, examining the modern colonial gender system as tied to conceptions of the public and the private stabilized through practices of experimentation in the Caribbean plantation^{xi} – we forgo the critical task distinctive of the desire and aims of this tradition of social thought. The work of critique might return to an exposition of the historicity and work of its most basic categories, then, seeking to undo, unbind, decode their unreflective hold over thought, desire, praxis.

Thank you!

ⁱ Fabien Freyenhagen ve Eva von Redecker'in yanıtlarını Janset Nas Kılınç ve Güncel Oğulcan Ülgen, Rocío Zambrana'nın yanıtlarını ise M. Taha Tunç çevirmiştir. Kendilerine teşekkür ederiz.

ⁱⁱ T.W. Adorno ve Max Horkheimer, *Dialectic of Enlightenment: Philosophical Fragments*, çev. Edmund Jephcott (Palo Alto: Stanford University Press, 2002); Türkçesi: *Aydınlanmanın Diyalektiği*, çev. Nihat Ülner ve Elif Öztarhan Karadoğan (İstanbul: Kabalcı, 2010).

ⁱⁱⁱ Bkz. Yuderky Espinosa Miñoso, "The Future Already Was: A Critique of the Idea of Progress in the Sex-gendered and Queer Identitarian Liberation Narratives in Abya Yala", çev. Papusa Molina, *Palgrave Handbook in Gender and Critical Race Studies* (Londra: Palgrave, 2022); Indigenous Action, *Rethinking the Apocalypse: An Indigenous Anti-futurist Manifesto*, 20 Mart 2020, <http://www.indigenousaction.org/rethinking-the-apocalypse-an-indigenous-anti-futurist-manifesto/?fbclid=IwAR0JFfA9tbAcR2ktNSy4D19JMtI3ZGGJBm9CbEQrnN8ftI11Qj1915FuaY>; Kyle Whyte, "Indigenous science (fiction) for the Anthropocene: Ancestral dystopias and fantasies of climate change crises", *Environment and Planning E: Nature and Space* 1:1-2 (2018), ve de benim yayıma hazırlanan şu metnim, "Dystopia and Counter-memory, Decolonial and Afropessimist: Approximations from Yuderky Espinosa Miñoso and Saidiya Hartman", *Philosophizing Contestation*, ed. Adam Burgos ve P. Khalil Saucier (Lexington, yayıma hazırlanıyor) (Angélica Montes'in yayımlanmamış İspanyolca el yazmasından yaptığı çevirinin orijinali

Fransızcadır, “Dystopie et contre-mémoire décoloniale et afro-pessimiste: Réflexions autour de Yuderkys Espinosa Miñoso et Saidiya Hartman”, *Utopie et dystopie dans l’imagination politique*, ed. Obed Frausto and Angélica Montes Montoya [Paris: L'Harmattan].

^{iv} Lauren Berlant, *Cruel Optimism* (Durham: Duke University Press, 2011); Türkçesi: *Zalim İyimserlik*, çev. M. Çağlar Atmaca (İstanbul: Minotor, 2024).

^v Bkz. Sylvia Wynter “Rethinking ‘Aesthetics’: Notes towards a Deciphering Practice”, *Ex-iles: Essays on Caribbean Cinema*, ed. Mbye B. Cham (Trenton, NJ: Africa World Press, 1992). Ayrıca bkz. Zakiyyah Iman Jackson, “Against Criticism: Notes on Decipherment and the Force of Things”, *No Humans Involved* (Los Angeles: Hammer Museum, 2021).

^{vi} Bkz. Celenis Rodríguez Moreno, “La metamorfosis de género: la plantación caribeña como laboratorio de sexo-género”, *Small Axe*, yayıma hazırlanıyor.

^{vii} T.W. Adorno and Max Horkheimer, *Dialectic of Enlightenment: Philosophical Fragments*, trans. Edmund Jephcott (Palo Alto: Stanford University Press, 2002).

^{viii} See: Yuderkys Espinosa Miñoso, “The Future Already Was: A Critique of the Idea of Progress in the Sex-gendered and Queer Identitarian Liberation Narratives in Abya Yala,” trans. Papusa Molina, *Palgrave Handbook in Gender and Critical Race Studies* (London: Palgrave, 2022); Indigenous Action, *Rethinking the Apocalypse: An Indigenous Anti-futurist Manifesto*, 20 March 2020, <http://www.indigenouaction.org/rethinking-the-apocalypse-an-indigenous-anti-futurist-manifesto/?fbclid=IwAR0JFfA9tbAcR2ktNSy4D19JMtTl3ZGGJBm9CbEQrnN8fTI11Qj1915FuaY>;

Kyle Whyte, “Indigenous science (fiction) for the Anthropocene: Ancestral dystopias and fantasies of climate change crises,” *Environment and Planning E: Nature and Space* 1:1-2 (2018), and my “Dystopia and Counter-memory, Decolonial and Afropessimist: Approximations from Yuderkys Espinosa Miñoso and Saidiya Hartman,” forthcoming in *Philosophizing Contestation*, ed. Adam Burgos and P. Khalil Saucier (Lexington, forthcoming) (originally in French in Angélica Montes’s translation from Spanish unpublished manuscript as “Dystopie et contre-mémoire décoloniale et afro-pessimiste: Réflexions autour de Yuderkys Espinosa Miñoso et Saidiya Hartman,” *Utopie et dystopie dans l’imagination politique*, ed. Obed Frausto and Angélica Montes Montoya [Paris: L'Harmattan]).

^{ix} Lauren Berlant, *Cruel Optimism* (Durham: Duke University Press, 2011).

^x See Sylvia Wynter “Rethinking ‘Aesthetics’: Notes towards a Deciphering Practice,” *Ex-iles: Essays on Caribbean Cinema*, ed. Mbye B. Cham (Trenton, NJ: Africa World Press, 1992). See also Zakiyyah Iman Jackson, “Against Criticism: Notes on Decipherment and the Force of Things,” *No Humans Involved* (Los Angeles: Hammer Museum, 2021).

^{xi} See Celenis Rodríguez Moreno, “La metamorfosis de género: la plantación caribeña como laboratorio de sexo-género,” forthcoming with *Small Axe*.